

УДК 321.01.6

Пилипейко І. С.

**ПОНЯТТЯ
«ПОЛІТИЧНИЙ ОПОНЕНТ»
ТА «ПОЛІТИЧНА ОПОЗИЦІЯ»:
ЗНАЧЕННЯ В ДОСЛІДЖЕННЯХ
СИСТЕМ ПРОТИДІЇ
ПОЛІТИЧНИЙ ДИКТАТУРИ**

У статті здійснено порівняльний аналіз змістовного значення понять «політичний опонент» та «політична опозиція» в дослідженнях систем протидії політичній диктатурі. Визначено особливості інституту «політичної опозиції», а також форми взаємодії влади та політичних опонентів на прикладі аналізу політичної діяльності видатних світових громадських діячів, таких як Магатма Ганді, Дітріх Бонхеффер, Ганс та Софі Шоль, Пилип Количов, Андрій Сахаров, Мартін Лютер Кінг.

***Ключові слова:** політичне насилля, політична диктатура, політичний опонент, політична опозиція, політичний інститут, Ф. Гізо, Р. Даль, М. Дюверже, Дж. Сарторі.*

Постановка проблеми. Насилля в політиці використовувалося завжди, і навряд чи колись від нього вдасться відмовитись повністю. Держави та їх внутрішні територіально-політичні утворення, що беруть участь у політичних процесах, прагнуть посилення своєї політичної значимості, стикаючись з тиском держави як «опонента». Джерелом політичної диктатури є ціннісні системи тих видів контркультур, які мають радикальний характер. Велику роль у них грає ідеологія, яка є чинником мотивації

політичної поведінки. Радикальні ідеології орієнтують на фундаментальний розрив із традиційними соціальними та політичними цінностями, проявляють нетерпимість до політичних опонентів, спрощують політичні відносини за принципом «свої – чужі». Застосування політичного насилля робить необхідним формування примусового апарату, функціонування якого спрямоване на ліквідацію політичних опонентів. Насилля становить небезпеку для демократичних інститутів держав ще й тому, що, зрештою, вимагає розбудови всієї соціальної, економічної, політичної систем, їх мілітаризації, посилюють централізацію влади, її директивний характер.

Аналіз актуальних досліджень і публікацій. В рамках дослідження сутності, природи та характерних ознак поняття «політичний опонент» та його протистояння політичному насиллю та диктатурі, були використані матеріали зарубіжних дослідників-політологів: Ф. Гізо, Р. Даля, М. Дюверже, Дж. Сарторі. Серед українських дослідників можна виділити Т. Ткаченко. Також були використані матеріали російських дослідників: А. Воробйова, С. Воропаєва, С. Малугіна, Д. Татаркової.

Метою статті є аналіз змістовного значення та розрізнення понять «політичний опонент» та «політична опозиція» в процесах дослідження систем демократичного правління та протидії політичній диктатурі.

Виклад основного матеріалу. У політичному процесі проглядається зіткнення двох понять: «політичний опонент» та «політична опозиція». Термін «опозиція» походить від латинського «*oppositio*» – протиставлення, а «опонент» від латинського «*opponentis*» – заперечливий [1, с. 412]. Щодо мети діяльності, то опозиція прагне прийти до влади в державі шляхом контролю, організованої критики чинної влади та пропозиції альтернативних методів вирішення тих чи інших питань. Мета ж

опонентів – благоустрій суспільства, який зводиться переважно до опротестування певного рішення чи стану, і зазвичай прихід до влади не є для неї самоціллю.

Існують також різні підходи до класифікації опозиції. Так, діяльність опонентів можна поділити за сферами життя на політичну, економічну, соціальну, духовно-культурну тощо.

Класифікація ж опозиції як політичного інституту здійснюється у межах політичної опозиції як однієї з форм публічних відносин [12, с. 44].

Аналізуючи функції, завдання опозиції та опонентів, слід зазначити, що ці дві її форми мають різницю: якщо завданням опозиції є постійний контроль над владою, то дії опонентів мають переважно тимчасовий характер – задовольнивши свої вимоги, вони згасають. Виходячи з цього, опонент – це соціальний суб'єкт, який має принципово відмінні від чинної влади політичні погляди, котрий не прагне влади, але працює на благоустрій суспільства.

Про опозицію можна говорити у вузькому та широкому сенсах. У вузькому сенсі – це політична партія, коаліція чи рух, який є парламентською меншістю, але може прийти до влади на наступних виборах. А в широкому сенсі під опозицією прийнято мати на увазі політичний інститут, створений для відстоювання та вираження інтересів суспільства, його окремих соціальних груп, які відрізняються від інтересів, що реалізуються у політиці центральної влади [7, с. 232].

Створення політичних інститутів, їх зміцнення і вкорінення в суспільстві являють собою деяку сукупність подій, які прийнято іменувати політичною інституціоналізацією. Політична інституціоналізація – процес освіти, закріплення і визнання основними політичними інститутами політичних норм, процедур, цінностей і еталонів політичної поведінки, а також способів

контролю за їх дотриманням. Тому інститут політичної опозиції є засобом конструктивного розв'язання суперечностей між інтересами різних соціальних груп, складовою механізму стримувань і противаг у структурі відносин у сфері влади [14]. Як кожна державна установа, інститут політичної опозиції стверджується законом, що визначає правові засади і гарантії опозиційної політичної діяльності як невідмінної умови демократичного розвитку суспільства, а також порядок формування та організації діяльності політичної опозиції, права і обов'язки її суб'єктів [6].

Сам термін «політична опозиція» увійшов у політичний лексикон в середині XVIII ст. завдяки відомим державним діячам та мислителям Англії Г. Болінброку та Е. Берку. У той час формувалася й нова оцінка такого явища, як політична опозиція. Значний внесок у розвиток напряму оцінки зробили філософи Нового часу, насамперед Ф. Гізо [12, с. 109].

Основна ідея роботи Ф. Гізо «Про засоби правління та опозиції у сучасній Франції» – це необхідність дієздатної опозиції для ефективного функціонування республіканської влади у загальнонаціональних інтересах. Щодо сутності опозиції, Ф. Гізо пише: «Опозиція є правління тією частиною публіки, яка засуджує урядову систему та прагне змінити її; щоправда, це правління чисто моральне, яке не має застосовувати примусові засоби щодо своїх супротивників чи своїх прибічників та здатне діяти лише шляхом впливу, але якому гідність і усвідомлення всіх своїх прав від цього не менш потрібні» [3, с. 444].

Найважливішим дослідником XX ст. у цьому напрямі став відомий вчений Р. Даль (1915 – 2014 рр.), який запропонував концепт поліархії. На його думку, влада є ієрархічною та влаштована

змагальним чином. У 1970-х рр. Р. Даль виділив типи політичної опозиції згідно з цілями, яких вона досягає у своїй діяльності: 1) структурна опозиція – це опозиція, яка прагне змінити або запобігти змінам в основних галузях функціонування держави: політичний курс уряду, тип політичної системи, тип політичного режиму, соціально-економічна структура; 2) неструктурна опозиція – це опозиція, яка прагне здійснити деякі зміни або запобігти їм у політичному курсі чи складі уряду. Вона може підтримувати конструктивні відносини з владою, залишаючись лояльною до існуючого політичного режиму, типу політичної системи, обраного політичного курсу та соціально-економічної структури держави.

З другої половини XX ст. і до теперішнього часу у багатьох країнах Західної Європи опозиція була визнаною як необхідний елемент функціонування демократій. Проблематику цього питання розглядали такі автори, як Дж. Сарторі та М. Дюверже. Дж. Сарторі пропонував класифікувати партійні системи за трьома типами: простий плюралізм або двопартійність, крайній або поляризований плюралізм, помірний плюралізм. Однією з характерних рис поляризованого плюралізму він називає розвиток невідповідальної опозиції, що виникає як наслідок не залучення владою до своїх структур партій, які займають крайні фланги. Політолог виділяє системну (яка поділяє основні цінності, принципи та цілі існуючої політичної системи, але заперечує методи здійснення політики) та антисистемну опозиції (яка не згодна не лише з діями владних структур, а й із самою основою суспільно-політичного устрою у державі) [11, с. 40].

Наявність плюралізму та багатопартійності, на думку М. Дюверже, є необхідною ознакою ліберально-демократичного політичного режиму. У своїй роботі «Політичні партії» французький політолог писав про те, що

може виникнути ризик спекулятивних дій з боку опозиції: «При двопартійному режимі єдина й організована опозиція все-таки залишається помірною; самі умови політичної боротьби, що передбачають відоме чергування партій та можливість для сьогодишньої опозиції колись прийняти на себе відповідальність за владу, що оберігають від перебільшеної демагогії, яка може обернутися проти неї самої; центристська орієнтація виборчої боротьби діє у тому ж самому напрямі. При багатопартійному режимі опозиція через протилежні обставини, навпаки, природно тяжіє до демагогії: опозиційні партії, абсолютно не побоюючись виявитися припертими до стінки, займаються критикою і роздають обіцянки, не знаючи жодної міри» [5, с. 117].

Дуже часто виникає проблема конструктивної взаємодії влади та зворотного зв'язку з боку суспільства. Саме тому автор дослідження пропонує також розділити опонентів, за класифікацією опозиції Дж. Сарторі, на системних (приймають цінності представницької влади, але заперечують методи її здійснення) та антисистемних (заперечують не лише дії влади, а й саму представницьку владу). Існує безліч прикладів антисистемних опонентів в історії, у цій статті автор виділяє найфундаментальніших діячів, таких як Магатма Ганді, Дітріх Бонхеффер, Ганс та Софі Шольц.

Найвідомішим протестувальником Індії був Магатма Ганді, якого також називають «Батьком індійського народу». Його методи були досить нестандартними – він сповідував неспівпрацю, ненасильницьку боротьбу та голодування. Він закликав до пасивного опору та переконував індіанців бойкотувати британські товари. «Соляна» сатьяграха (інші назви: «соляний» похід, марш Данді) – одна з акцій в рамках кампанії громадянської непокорі, яку очолював М. Ганді. У квітні 1930 р. він зі своїми

прихильниками здійснив похід від міста Ахмадабад (штат Гуджарат) до села Данді, що знаходиться на узбережжі Аравійського моря, де демонстративно випаровує морську сіль на знак протесту проти британської монополії на видобуток солі. Пізніше М. Ганді був заарештований, британська влада посадила його до в'язниці. «Соляний» похід став символічною подією, яка позначила початок нового етапу індійської національно-визвольної боротьби проти британського правління [9].

Серед німецького населення, яке протидіяло диктатурі А. Гітлера, лише деякі відкрито протестували проти нацизму. Д. Бонхеффер, (1906 – 1945 рр.), німецький теолог, страчений нацистами у концентраційному таборі Флоссенбюрг. Коли до влади в 1933 р. прийшов А. Гітлер, стало зрозуміло, що він мав намір використати німецьку церкву у своїх цілях. Дізнавшись про це, Д. Бонхеффер поїхав до Лондона, ставши членом англійського пасторату. Відмовившись визнавати громадську церкву, яка стала інструментом гітлерівської політики, німецький теолог підтримав створення Конфесійної церкви і, заручившись підтримкою багатьох англійських громад, повернувся до Німеччини, щоб взяти участь у діяльності цієї церкви. Він написав книгу, в якій обґрунтував моральність боротьби з нацистським режимом і взяв участь у змові з метою повалення А. Гітлера. У 1938 р. Д. Бонхеффер увійшов у контакт з генерал-майором Г. Остером, начальником штабу Абвера, генерал-полковником Людвігом Беком, та керівником Абвера адміралом В. Канарісом. Незабаром Д. Бонхеффер став подвійним агентом контррозвідувальної служби В. Канаріса та кур'єром для зв'язку із закордонними організаціями у Швеції та Швейцарії. 5 квітня 1943 р. він був заарештований і направлений у в'язницю Тегель та звинувачений у «підриві збройних сил». За

вироком військового трибуналу Д. Бонхеффер був страчений 9 квітня 1945 р. у Флоссенбюрзі, не доживши кількох днів до закінчення бойових дій в Європі [2, с. 125].

Ганс та Софі Шолль – лідери студентської антифашистської організації «Біла троянда», яка була створена в Мюнхенському університеті під час нацистського режиму. Активісти друкували та розповсюджували тексти мужніх проповідей мюнстерського єпископа фон Галена, а починаючи з літа 1942 р. розмножували та розповсюджували витримки із законів видатних політичних діячів Лікурга та Солона. На початок 1943 р. члени організації стали виступати більш відкрито, наважуючись навіть робити на міських стінах написи «Геть Гітлера!», наражаючи себе на смертельну небезпеку. Після Сталінградської битви, 18 лютого 1943 р., вони надрукували листівки із закликом до повстання і пачками були розкидані в університетських аудиторіях. У листівках також містився заклик до честі та розуму офіцера вермахту. 19 лютого 1943 р. члени організації очолили у Мюнхені студентську маніфестацію – нечувану справу у світі нацизму. Після викриття більшість членів групи були страчені. «Біла троянда» стала однією з головних символів руху Опору в нацистській Німеччині [2, с. 213].

Прикладами системних опонентів можна вважати таких відомих особистостей як Пилип Количов, Андрій Сахаров, Мартін Лютер Кінг. Митрополит Пилип (в світ Пилип Количов) в 1566 р. став на чолі Руської Православної Церкви з часів правління Івана IV Грозного, близько двох років керував нею. Митрополит мав лише одну мету. Він не хотів розповсюдження злості у християнському суспільстві. Тому Пилип відкрито виступив проти жорстокостей та беззаконня опричнини, заохочуваної царем. Дізнавшись про це Іван IV розлютився і прийняв твердий намір скинути Пилипа.

Але, щоб не обурити народу, який дуже шанував свого архіпастиря, задумав спершу звинуватити його у якихось злочинах. Через рік за наказом царя він був убитий одним з відомих опричників, Малютою Скуратовим в 1569 р. [10].

Дисидентський рух у СРСР припав на 60-80-ті роки ХХ століття. Один із лідерів радянських дисидентів – Андрій Сахаров підтримував лише одну ідеологію – ідеологію захисту прав людини. Творець радянської водневої бомби, який став академіком АН СРСР у 32 роки, не побоявся виступити проти реабілітації генералісімуса СРСР Й. Сталіна у 1966 р., підписавши лист разом із 25 іншими вченими та діячами культури генеральному секретареві комуністичної партії Л. Брежнєву. У 1970 р. А. Сахаров став одним із членів-засновників Комітету з прав людини, а в 1973 р. Радянський вчений давав інтерв'ю шведському радіо, де говорив, що головними недоліками радянського суспільства були «несвобода» та «класово-егоїстичне управління», яке має лише одну мету – «зберегти порядок, зберегти видимість благополуччя за дуже несприятливого внутрішнього становища». У відповідь на це його звинувачували у «антирадянській діяльності». Незважаючи на присудження А. Сахарову Нобелівської премії миру в 1975 р., радянська влада відправила всесвітньо відомого вченого та громадського діяча на заслання – у місто Горький, (нині Нижній Новгород) та позбавила його звання тричі Героя соціалістичної праці [4].

Лідер руху за громадянські права чорношкірих – Мартін Лютер Кінг (1929 – 1968 рр.) був американським баптистським проповідником, громадським діячем та активістом. Нерівність представників різних рас має в США глибинне коріння, багато в чому пов'язані зі світоглядом білих жителів країни у минулому. Коли чорношкірі здобули свободу, вони не могли розраховувати на рівні права: переважна кількість американців вважали їх людьми

«другого сорту». Саме з цим боровся Мартін Лютер Кінг. При цьому в якості механізмів боротьби М. Л. Кінг обрав розроблену батьком індійської нації М. Ганді тактику ненасильницького опору. Цей метод боротьби дозволив отримати симпатії багатьох білих, і в 1964 р. всі дискримінаційні закони були скасовані. У тому ж році М. Л. Кінгу було присуджено Нобелівську премію миру. Проте боротьба не була легкою: М. Л. Кінга багато разів заарештовували, його телефонні розмови прослуховувалися урядом, а ФБР вважало його Конференцію південного християнського керівництва розсадником комуністичних ідей і оплотом радянських шпигунів. У 1968 р. М. Л. Кінга було вбито, а у злочині зізнався злочинець-рецидивіст Джеймс Ерл Рей, але досі деякі вважають, що чорношкірий проповідник пав жертвою змови могутніх сил, які вважають надання громадянських прав темношкірим неприпустимим [8].

Висновки. Таким чином, з огляду на проведений автором аналіз між поняттями «політичний опонент» та «політична опозиція», можна зробити висновок, що різниця між даними поняттями розкривається через підходи до їх класифікації. Так, поняття «політичний опонент» визначає прояв критичного мислення людини, яка може виступати як з позиції системної так і антисистемної критики щодо стилю політичного правління та правлячого режиму. В той же час становлення інституту «політичної опозиції» демонструє собою реакцію на соціальну потребу, певну організацію її задоволення через спільну діяльність її суб'єктів. Аналіз літератури дозволив виділити етапи критичного осмислення сутності, ролі та функції опозиції в політичному процесі. Внаслідок чого було з'ясовано, що політична опозиція може існувати лише у демократичному суспільстві, тоді як політичні опоненти, мають здатність критичного мислення по відношенню до діючої влади, вираження

свободи слова навіть в умовах диктатури зі сторони представників влади.

Список використаної літератури:

1. Воробьёв А. А. Историческая динамика методологического осмысления оппозиционности как атрибута политического процесса. *Вестник ТГУ. История и политология*. 2012. Вып. 12 (116). С. 407 – 413.
2. Воропаев С. Энциклопедия Третьего Рейха. / Под общ. Ред. С. Воропаева и А. Егазарова. Издательство: «Локид», «Миф», 1996. 589 с.
3. Гизо Ф. О средствах правления и оппозиции в современной Франции. *Классический французский либерализм*. М., 2000. С. 263–506.
4. Даниель О. Ю. Сахаров Андрій Дмитрович. Віртуальний музей «Дисидентський рух в Україні». 15 липня 2007 р. URL: <http://museum.khpg.org/1184515841>.
5. Дюверже М. Политические партии / Пер. с франц. М.: Академический проект. 2002, 560 с
6. Закон України «Про політичну опозицію». Верховна Рада України URL: <https://www.w1.c1.rada.gov.ua>.
7. Малугин С. Б. Основные теоретические подходы к определению явления политической оппозиции. *Молодой ученый*. 2009. № 3 (3). С. 230 – 236. URL: <https://moluch.ru/archive/3/210/>
8. Мартин Лютер Кингю Информационный портал Украины. 28.08.2014. URL: <https://www.ipukr.com/?p=14359>.
9. Нестандартні форми протесту в Індії: рожева білизна, змії та екскременти. *Інформаційний ресурс «BBC News Україна»*. 06.09.2015 р. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/society/2015/09/150906_india_protests_az.
10. Носовский Г. В., Фоменко А. Т. Как было на самом деле. Дон Кихот или Иван Грозныйю Электронная библиотека «ЛитМир». 2015. URL:

- <https://www.litmir.me/br/?b=248632&p=1>.
11. Сартори Дж. Партии и партийные системы: Рамки анализа. Партии и выборы. Хрестоматия. Ч.1. М., 2004, С.104 – 123.
 12. Татаркова Д. Ю. Оппозиция: суть политического феномена. Вестник РУДН, серия Политология. 2013. №3. С. 107 – 116.
 13. Ткаченко Т. Опозиція як політичний інститут і форма суспільного протесту. Політичний менеджмент. 2007. №5. С. 40 – 45.
 14. Чумак В. Діяльність парламентської опозиції: корисний досвід для України. Збірник статей «Політична реформа очима експертів: значення публічних консультацій», Червень. 2007, Київ. Український освітній центр реформ / МЦПД. URL: <http://www.icps.com.ua/files/articles/46/79/VChumak-ed11.pdf>.

Pilipeyko I. S. – student of the Faculty of International Relations, Political Science and Sociology of the Odessa I. I. Mechnikov National University.

The Concepts of "Political Opponent" and "Political Opposition": Significance in System Research Opposites to Political Dictatorship.

The article has a comparative analysis of the concepts of "political opponent" and "political opposition". The destructive interaction between the authorities and political opponents on the example of prominent world public figures, such as: M. Gandy, D. Bonhaffer, H. and S. Scholl, P. Kolikov, A. Sakharov, M. L. King. The violence in politics has always been used, and it is unlikely that it will be completely discovered from it. States and their internal administrative entities that take part in political conditions seek to strengthen its political regimes. An important role in them plays an ideology that is a strong factor in

motivating political behavior. Radical ideologies are guided by a fundamental gap with traditional social and political values, intolerance to political opponents, simplify the reality of the level of primitive division on the principle of "their alien". The use of political violence sets the necessary formation of the forced apparatus, the functioning of which is aimed at eliminating political opponents. The violence is a danger to the democratic institutions of the states and because, in the end, requires the development of all social, economic, political systems, their militarization, enhance the centralization of power, its directivity.

Key words: *political violence, political dictatorship, political opponent, political opposition, political institute, F. Gizo, R. Dal, M. Duverer, J. Sartori.*

**Рекомендовано до друку
ст. викладачем Хрустінським О. В.**

Стаття надійшла в редакцію 09.05.2022